

ԱՐՇԵՍՏՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ՝ ԸՍՏ ՊԱՏՄԱԳԻՐ ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑՈՒ

Քրիստինե Պապիկյան

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15

Էլ. հասցե՝ gristine-8@mail.ru

ORCID: 0009-0007-4815-5940

Հոդվածը ներկայացվել է 08.01.2024, գրախոսվել է 08.01.2024, ընդունվել է տպագրության 03.12.2024

DOI: 10.53548/0320-8117-2024.3-273

Ամփոփում

XVII դարի պատմագիր Առաքել Դավրիժեցու «Պատմության» մեջ տեղ են գտել այն նյութերը, որոնց հիման վրա ներկայացվում են Արևելյան Հայաստանի և, մասնավորապես, իրանահայության կյանքը, կենցաղը, զբաղմունքները և արհեստները: Առաքել Դավրիժեցին ականատես վկան է եղել XVII դարի պատմական կարևորագույն իրողությունների: Նրա պատմության՝ որպես հիշյալ ժամանակաշրջանի ամենահավաստի և ստույգ սկզբնաղբյուրի, կարևոր աղբյուրներն են եղել ինչպես ականատես մարդիկ, այնպես էլ ձեռագիր հիշատակությունները: Պատմագիրը, շրջելով Հայաստանում, Պարսկաստանում, Փոքր Ասիայում, բանահավաքի ճշգրտությամբ գրի է առել իր ողջ տեսածն ու լսածը հայ ժողովրդի կյանքի բոլոր բնագավառների՝ պատմության, կրոնի, մշակույթի, տնտեսական կյանքի, կենցաղի, այդ թվում՝ արհեստների ու զբաղմունքների վերաբերյալ: Այս առումով Դավրիժեցու գրառած նյութերի մեծ մասը դաշտային ազգագրական նյութի արժեք ունի: Նրա երկում ուշագրավ տվյալներ են պահպանվել Նախիջևանի և Իրանի հայ բնակչության զբաղմունքների և արհեստների մասին: Հանգամանորեն ներկայացված են մետաղագործությունը (դարբնություն, զինագործություն, ոսկերչություն, արծաթագործություն, պղնձագործություն), քարկոփությունն ու որմնադրությունը, գորգագործությունը, կաշեգործությունը: Նյութը կարևոր է ազգագրական ուսումնասիրության տեսանկյունից, որը թույլ է տալիս պատկերացում կազմել XVII դարում հայերի շրջանում առավել ընդունված ու կիրառություն ունեցող ավանդական արհեստների ու զբաղմունքների մասին: Հոդվածի գիտական նորույթն այն է, որ ի մի են բերվել արհեստների մասին գրքում առկա նյութերը, որոնք կարող են հիմք դառնալ հետագա նորանոր հետազոտությունների համար:

Բանալի բառեր՝ մատենագիտություն, պատմագրություն, իրանահայեր, քարակոփ վարպետներ, դարբնություն, ոսկերչություն, գորգագործություն:

Ներածություն

Սույն հոդվածում Առաքել Դավրիժեցու «Պատմության» տվյալների հիման վրա քննարկվում են հիմնականում Նախիջևանի և Իրանի հայերի արհեստագործական մշակույթը, բնակչության ամենատարածված զբաղմունքներն ու արհեստները, որոնք կարևոր նշանակություն են ունեցել տնտեսու-

թյան զարգացման համար¹: Վերհանվելու են հայկական ավանդական արհեստագործության ամենատարբեր ճյուղերը, և դրանց միջոցով փորձ է արվելու ցույց տալ այն հեղինակությունը, որ վայելում էին հայ արհեստավորները թե՛ հայրենիքում, թե՛ օտար, տվյալ դեպքում՝ պարսկական միջավայրում:

Հոդվածի նպատակն է Դավրիժեցու «Պատմությունից» վեր հանել և առանձնացնել հայ ժողովրդի հիշյալ շրջանի արհեստների ու զբաղմունքների մասին արժանահավատ տեղեկությունները, որոնք շատ կարևորվում են ազգագրական տեսանկյունից և կարող են կարևոր սկզբնաղբյուր հանդիսանալ հետագա ուսումնասիրությունների իրականացման համար: Մեր խորին համոզմամբ թեման արդիական է հենց այս առումով:

Առաքել Դավրիժեցու աշխատությունում պատմաազգագրական տարբեր շրջաններին վերաբերող ազգաբանական արժեք ունեցող ուշագրավ վկայություններ կան, որոնց վրա հենվելով վերհանվում են Իրանի հայ բնակչության կյանքը, կենցաղը, նրա զբաղմունքներն ու ունեցած տնտեսական դերը: Դավրիժեցին արհեստները խմբավորել է հետևյալ կերպ՝ քարակոփություն և որմնադրություն, մետաղագործություն (դարբնություն, պղնձագործություն, ոսկերչություն, արծաթագործություն), ոստայնագործություն (ջուլհակություն), կաշեգործություն, կոշկակարություն և այլն²:

Հայ ժողովրդի կյանքում բախտորոշ ժամանակաշրջան էր XVI դարը. պետականությունից զուրկ ժողովուրդը հայտնվել էր սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական ծանր իրավիճակում: Այս ամենին ավելացավ ևս մեկ արհավիրք՝ դարասկզբին (1603-1604 թթ.) պարսից Շահ Աբասի կազմակերպած բռնագաղթը, որը հայ ժողովրդի մի զգալի հատվածին կտրեց սեփական հողում ապրելու և արարելու իրավունքից: Պարսկաստանի տնտեսական կյանքի զարգացմանը նպաստելու համար շահը տեղահանված հայ բնակչությանը, որոնց մեջ գերակշռում էին արհեստավորները, բնակեցնում է երկրի տարբեր քաղաքներում, մասնավորապես Սպահանում, Շիրազի երկրամասում, Թավրիզում, Գիլանում և Մազանդարանում: Դրա հետևանքով XVII դարի առաջին քառորդին ստեղծվեց հայկական Նոր Զուղա գաղթավայրը:

Քարակոփություն և որմնադրություն

Շահ Աբասի կողմից Պարսկաստան տեղահանված հայերի մեջ մեծ թիվ էին կազմում քարագործներն ու որմնադիրները, որոնց բնակեցրին Սպահանում, Թավրիզում և հարակից շրջաններում: Կարճ ժամանակում քարտաշ և որմնադիր վարպետները կառուցում են աշխարհիկ և հոգևոր

¹ Սույն հոդվածը գրվել է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտում իրականացվող «Ազգագրական նյութը XVII դ. պատմագիրների երկերում» թեմայի շրջանակում՝ բազային ֆինանսավորմամբ:

շենքեր, հյուրատներ, կամուրջներ: Նկարագրելով Սպահանում հաստատված հայերի շինարարական աշխատանքները՝ պատմագիրը գրում է. «...Շինեցին յարկս և բնակութիւնս ինքեանց՝ հրաշալի յօրինուածովք, կամարակապ փողոցօք, թևաւոր ապարանօք, և ամարասուն հովանոցօք, բարձրաբերձ և արքայակերպ շինուածօք, զարդարեալ և յօրինեալ ի ծաղիկս ոսկւոյ և լաջվարդի՝ և պէս պէս երանգաց ակնախտիղ տեսողաց: Սոյնպէս շինեցին և զեկեղեցիսն հրաշագան յօրինուածովք ըստ արժանւոյն փառացն Աստուծոյ, երկնանման խորանօք, և գերամբարձ կաթողիկէիք, բովանդակ ծաղկեալ պէս պէս երանգովք ոսկւով և լաջվարդով, տնօրինականօք Տեառն և պատկերովք սրբոց: Եվ ի գլուխ կաթողիկէից ամենայն եկեղեցեաց կառուցեալ զնշան սրբոյ խաչին նոցին եկեղեցեացն ի պսակ՝ և ի պարծանս քրիստոնէից»³:

Հայաստանը շինանյութով հարուստ երկիր էր. օգտագործում էին քար, աղյուս, կավ/հող, կիր, գաջ, սակայն քարը գերիշխող դեր ուներ:

Ժամանակի դեպքերի ականատես-վկա Առաքել Դավրիժեցին գրում է, որ Հովհաննավանքի առաջնորդ Զաքարիա Քանաքեղցին ձեռնամուխ է լինում Հովհաննավանքի եկեղեցիների նորոգությանը. «Զաքարիա վարդապետն⁴ ժողովեաց բազում վարպետս՝ քարահատ և փայտատաշ, և դարբին... երեսուն քարտաշ հանապազ նստեալ քար տաշէին, և երկու ճարտար մէմար (որմնադիր) միշտ շարէին, և այլ վարպետք և գործաւորք յոյժ յոյլք... և զքարն և զկիրն յայնմ կողմանէ ձորոյն ձիով բերէին. և ի ՌՃԱ. (1652) թուին զերծան ի գործոյ»⁵: Վերանորոգվում է նաև Արտազ գավառի Սուրբ Թադեոս առաքյալի վանքը «...Շինեցին ներքուստ և արտաքուստ սրբատաշ վիմօք, ամուր և գեղեցիկ»⁶: Ապա սկսում են կառուցել եկեղեցու ժամատունը՝ «խրատեալ (մշակված) քարամբք և մածուցեալ (մածուցիկ) կրով»⁷:

Առաքել պատմագիրը գրում է Մովսես վարդապետի կողմից Էջմիածնի վանական համալիրի շինությունների կառուցման մասին. «Ի հարաւային կողմն շինեցին սեղանատուն, փռնատուն, տնտեսատուն, համբարանոց ցորենոյ և այլ նիւթոց...ամենեքեան լիստեալ քարիւ և թրծեալ աղիւսով և կրով և բոով (գաջ) շինեցան գեղեցիկ և վայելուչ յօրինուածով»⁸: 1664 թ. Երևանցի մեծանուն խոջա Մահտեսի Գրիգորը (Մոծակենց Գրիգոր) Աշտարակի ձորում՝ Քասախ գետի վրայի հին, փլված կամուրջի տեղում, ամուր կրով ու

³ Դավրիժեցի 1896, 63-64:

⁴ Զաքարիա վարդապետը, ով հայտնի է որպես Զաքարիա սարկավազ Քանաքեղցի, իր ողջ կյանքը անցկացրել է Հովհաննավանքում (1627 Քանաքեռ - 1699 Հովհաննավանք):

⁵ Դավրիժեցի 1896, 348:

⁶ Դավրիժեցի 1896, 349-350:

⁷ Դավրիժեցի 1896, 350:

⁸ Դավրիժեցի 1896, 306:

տաշած տուֆով կառուցեց նորը՝ «վասն հոգւոյ իւրոյ փրկութեան և վասն առ Աստուած յուսոյն»⁹:

Այն, որ քարագործներն ու որմնադիրներն արժանացել են մեծ հարգանքի ու գնահատանքի, վկայում է նաև Ներսես Շնորհալու մի հանելուկ՝ նմանեցնելով նրան մեղվին. «Ձերդ ըզքարագործ եւ այլ իմաստուն, հրաշից ծաղկանց շինէ իւր տուն»¹⁰:

Բացի քարագործ ընդհանուր անունից, վիմական արձանագրություններում նրանք հիշատակվում են նաև քանդակիչ, գծող, կազմիչ կամ կազմող անուններով: XIII դ. մի վիմագրում գրված է. «զԱբել եւ տէր Աւագ կազմող խաչիս յիշեցէք ի տէր»¹¹, իսկ XII դարի (1185) վիմագրում՝ «...Նորոգեցաւ Կաթողիկէն սուրբ ի թուին ուզ (1184): ԶՄխիթար կազմիչս յիշեցէք ի Քրիստոս»¹²: Դավրիժեցու տվյալները վանական համալիրների վերանորոգման մասին ուշագրավ վկայություններ են պարունակում ժամանակի քարագործ վարպետների մասնագիտական անվանումների, նրանց կատարած աշխատանքների տարբերակման առումով: Ժամանակի իրողությունների լավագույն գիտակ պատմիչը ոչ միայն նշում է այս կամ այն վանքի կամ եկեղեցու նորոգման մասին, այլև մանրամասներ է հաղորդում իրականացնող վարպետների հմտության, նրանց կարողությունների և զանազան գործառույթների վերաբերյալ:

Կաշեգործություն

Հայ մատենագրության մեջ կաշվի վերամշակման հետ կապված հիշատակվում են մի շարք արհեստներ՝ կոշկակարություն, թամբագործություն, կազմարարություն, մուշտակագործություն և այլն: Արհեստավորները պատրաստում էին ոտնամաններ, թամբեր, հագուստներ ու դրանց առանձին մասեր: Գոյություն ունեին կաշի մշակելու արհեստանոցներ՝ աղաղանոցներ (դաբախանա)¹³, որոնք հում կաշի էին մատակարարում: Դավրիժեցին հիշատակում է տրեխը. «Հարկիւ բանալ ետուն զսնդուկն և տեսին զի ոչ կայր ի նմա, բայց միայն մէկ ջուխտ մաշեալ և չորացեալ տրեխ՝ որ է չարուխ»¹⁴:

Դավրիժեցին վկայություն ունի նաև Տիգրանակերտ (Տիգրանակերտը կոչվում է նաև Նփրկերտ, Մարտիրոսոպոլիս: Այն հիմնադրել է Տիգրան Մեծը մ.թ.ա. 77 թվին: Թուրքերը այն կոչում են նաև Սիլվան կամ Ֆարկին)¹⁵ քա-

⁹ Դավրիժեցի 1896, 352-353:

¹⁰ Առաքելյան 1958, 190:

¹¹ Կոստանեանց 1913, 88:

¹² Կոստանեանց 1913, 35:

¹³ Աղայան 1976, 270:

¹⁴ Դավրիժեցի 1896, 175-176:

¹⁵ Առաքելյան 1958, 534:

ղաքում զարգացող մուշտակագործության մասին. «Իսկ բարեպաշտ քրիստոնեայքն՝ որք յագգէն Հայոց բնակեալ էին ի քաղաքն Համիթ, որ էր խօջայ Երեմիայն, և խօջայ Մախսուտն, Վանեցի խօջայ Ռօհիջանն, որ էր այս վէզիրս քուրքչի պաշի [մուշտակագործների պետ] և հաւատարիմ, և հաճոյական սպասաւոր առաջի նորա»¹⁶:

Համետագործության մասին՝ որպէս արհեստի, պատմագիր Առաքել Դավրիժեցին գրում է, որ Վրթանէս եպիսկոպոսը կտրում է էշի համետը, որը փալանն է. «Իսկ Վրթանէս եպիսկոպոսն հերձեաց զիշոյ միոյ կուրդին¹⁷, որ է պաղանն»¹⁸: Բերված տվյալները հիմք են կաշեգործության և դրա արտադրության հետ կապված բազմաթիվ հարցեր լուսաբանելու առումով:

Մոմ սպիտակեցնելու արհեստ

Հայերը հմուտ էին նաև բարձր որակի մոմեր պատրաստելու և հատկապես մոմ սպիտակեցնելու արհեստում: Առաքել Դավրիժեցին գրում է, որ 1625 թ. Երևանի Ամիրգունա խանը և Բայինդուր բեկը այցելում են Անանիա առաքյալի վանքը, Մովսես Սյունեցի վարդապետի անապատը: Մովսեսն իր հյուրերին նվիրում է յոթական սպիտակ մոմ, որը խիստ անձանոթ երևույթ էր ամբողջ Անդրկովկասի և Պարսկաստանի համար: Բայինդուր բեկը, հիանալով մոմի սպիտակությամբ, ասում է. «Պահեմ՝ զսա և տարեալ աղերս մատուցանեմ շահին»¹⁹: Մովսեսը, այս լսելով, բերում է ևս յոթ մոմ՝ Շահին նվիրելու: Մովսեսն այս արհեստը սովորել էր Երուսաղեմում և եկեղեցական արարողությունների ժամանակ օգտագործում էր իր պատրաստած սպիտակ մոմերը. «Եւ զսպիտակ մոմ՝ վառէր յեկեղեցւոջն ի պատարագն, և յամենայն ժամակարգութիւնսն, զի զտօնս տէրունականս և զնշանաւոր սրբոց՝ մեծաւ հանդիսիւ կատարէր սպիտակ և պայծառ մոմեղինօք՝ և մեծաւ ցնծութեամբ»²⁰:

Դարբնություն

Հայոց մեջ զարգացած էր հատկապես մետաղների մշակությունը՝ իր երեք հիմնական ճյուղերով՝ դարբնություն, պղնձագործություն և ոսկերչություն: Դարբնի մասին հիշատակվում է դեռևս Աստվածաշնչի «Ծննդոց» գրքում՝ որպես երկաթե և պղնձե իրերի պատրաստող. «Սէլլան ծնեց Թորէ-

¹⁶ Դավրիժեցի 1896, 242:

¹⁷ Կուրդին նշ. է համետ, փալան: Աղայան 1976, 802:

¹⁸ Պաղան՝ ոմկ.՝ բալան, վր.՝ փալանի, համետ. կորգին: Աւետիքեան, 2, 1836-1837, 1756, Դավրիժեցի 1896, 428:

¹⁹ Դավրիժեցի 1896, 300:

²⁰ Դավրիժեցի 1896, 299:

լին, որը պղնձի ու երկաթի հմուտ դարբինն էր»²¹: Դարբինն էր պատրաստում երկրագործական շատ գործիքներ՝ գուլթանի և արորի խոփ, մանգաղ, բահ, քաղիանի ուրագ, պայտեր, կենցաղային տարբեր իրեր, զենքեր և այլն: Պատահական չէ, որ դարբնին կոչում էին վարպետաց-վարպետ²²: Պարսկաստանում մեծ համբավ ունեին հատկապես հայ դարբինները. օրինակ՝ Փարիա գավառի առաջին հայկական գյուղին տրվել էր Դարբնի գյուղ անունը. «...յառաջին գիւղն երկրին Փարիոյ՝գոր Դարբնի գիւղ ասեն»²³: Դարբնության հետ էր կապված նաև փականագործությունը (չլնկարություն)²⁴: Տիգրանակերտցի Խաչատուրը. «...ունէր արուեստս չլնկարութեան, որ շինէ կոպղայս և այլ այսպիսի մանր իրք»²⁵:

Զինագործություն

Առաքել Դավրիժեցին զենքերից հիշատակում է նետը, աղեղը, կացնակը և հրացանը. «Եւ եկեալ մերձ բերդին Նախշուանու բանակ եղեալ նստաւ, այնքան մերձ, որ թէ թֆանք (հրացան) ձգէին հասանէր»²⁶: Կացնակը հիշատակվում է նաջախ անունով. «...էառ ի ձեռաց փայեկին զկացնակն, որ է նաջախ»²⁷: Պատմագիրը խոսում է նաև նետ ու աղեղի մասին. «...վաղվաղակի լցեալ զաղեղն՝ զի նետիւ հարցէ զայծեմունսն»²⁸, «...մի ձգէք թֆանք կամ նետ»²⁹: Դաշույնը հիշատակվում է խանջալ անունով. «Ճանապարհորդ եմ և աստ եկեալ կորուսի զխանջալն իմ՝ և շրջելով որոնեմ»³⁰: Պատմագիրը թվարկում է ռազմի զենքեր ու զրահ՝ սուսերը, աշտենները և նետերը. «...վառեցին զնոսա զրահիք և պատերազմական զինուք, նետիւք և աշտէիւք, սուսերօք և այլ զինուք»³¹:

Դավրիժեցին այգեգործական գործիքներից հիշատակում է ինչպես, օրինակ, քլունգը, որին նաև մուրճ է անվանում. «...էառ ի ձեռն իւր մուրճ, որ է քլունկ»³²:

²¹ Աստուածաշունչ 1999, 8:

²² Թաղևտյան 2007, 105:

²³ Դավրիժեցի 1896, 163:

²⁴ Չլնկար կամ չլնկըր (çilingir) բառը թուրքերեն է, նշանակում է փականագործ, երկաթագործ, դարբին: Баскаков 1977, 192, Մուշեղյան Կարնեցի 1986, 28:

²⁵ Դավրիժեցի 1896, 533:

²⁶ Դավրիժեցի 1896, 22:

²⁷ Դավրիժեցի 1896, 165:

²⁸ Դավրիժեցի 1896, 280:

²⁹ Դավրիժեցի 1896, 22:

³⁰ Դավրիժեցի 1896, 507:

³¹ Դավրիժեցի 1896, 560:

³² Դավրիժեցի 1896, 501-502:

Պղնձագործություն

Մեծ է եղել մետաղագործության դերը կենցաղում, որի վառ ապացույցն է պղնձե և բրոնզե կաթսաների և կենցաղային զանազան իրերի առկայությունը՝ ափսեները, թասերը, ջրամանները, սկուտեղները, տնտեսական զանազան իրերը, կանացի արդուզարդը և այլն: Մետաղագործ վարպետները բավարարել են նաև հոգևորականության պահանջները՝ պատրաստելով եկեղեցական սպասքներ, այդ թվում՝ պղնձե անոթներ, բուրվառներ, սկիհներ, խաչեր, մոմակալներ և այլն: Առաքել Դավրիժեցին, նկարագրելով ջալալիների ասպատակությունները հայոց աշխարհում, նկարագրում է նաև Հովհաննավանքի թալանը: Ելուզակները, տանջանքների ենթարկելով վանքի արքեպիսկոպոսին, իմանում են վանքի թաքստոցի տեղը, որտեղից հանում են. «Եթե շորեղեն, եթե պղնձեղեն, եթե անօթք, խաչ, սկիհ, շուրջառ, բուրվառ և գրեանք, որք էին ամենեքեան պատուական գրեանք վարդապետականք: Այլ և էին ի դարանի աստ սրբութիւնք վանիցն. որ էր վարշամակ երեսացն (ծածկոց) Քրիստոսի, և մասն ինչ ի փուշ պսակէն Քրիստոսի. և աջն սրբոյն Ստեփաննոսի նախավկային»³³:

Դավրիժեցին, նկարագրելով Էջմիածնի վանական համալիրը, գրում է, որ Փիլիպոս կաթողիկոսի թե՛ վարդապետության և թե՛ կաթողիկոսության շրջանում գահակալ աթոռն ավելի հարստացավ. «...հարստացաւ և փարթամացաւ եկեղեցական անօթով, ոսկով և արծաթով, և մեծագին զգեստութ, և պատուական գրենք»³⁴:

Դավրիժեցի պատմագիրը ուշագրավ տեղեկություններ է հաղորդում 1651 թ. Վարազա վանքի կողոպուտի մասին: Վանքից դուրս է բերվում պղնձեղենով լիքը հոր, որտեղ բնակիչները լցրել էին վանքի բոլոր պղնձե իրերը և թաքցրել: Թաքստոցը լի էր հարստությամբ՝ Ավագ սուրբ նշանը՝ դրված գեղեցկաշեն արկղի մեջ և բազմեցրած անոթների վրա՝ փաթաթված բազմաթիվ կերպասներով. «արծաթեղենք, սկիհք, և խաչք, և խաչ մի մարդաչափ. Որոյ կշիռն էր մէկ խոնդքարի լիտր (լիտրը հավասար է 12 ֆունտի, մոտ 5 կգ), և ի վերայ իւր գրեալ ունէր, Դաւթի խաչ. և բազում ոսկետուփ և արծաթապատ աւետարանք, և այլ գրեանք և արծաթեղենք, քշոցք և բուրվառք և կանթեղք, և պատուական և մեծագին շուրջառք, և վարագոյրք, և բեմի ծածկոցք, և այլ ևս կահք և կարասիք բազումք, զորս անդէն պահեալ էին»³⁵:

Գեղարվեստական մետաղագործության բազմաթիվ ուշագրավ նմուշներ են պահպանվել Իրանի հյուսիսային մասի վանքերում և մասնավոր հավաքածուներում, որոնց մեջ հատկանշական են մեծաքանակ արծա-

³³ Դավրիժեցի 1896, 81:

³⁴ Դավրիժեցի 1896, 342:

³⁵ Դավրիժեցի 1896, 502-503:

նագիր, զանազան քարերով ագուցված խաչերը, մասնատուփերը, որոնց մի մասը 1830 թ. գաղթից հետո տեղափոխվել է Հայաստան³⁶:

Ոսկերչություն և արծաթագործություն

Հայերի շրջանում ոսկերչությունը շատ հին արհեստ էր: Ոսկերչական արհեստը սերտորեն կապված էր եկեղեցական կյանքի հետ: Ոսկուց և արծաթից էին պատրաստում կիրառական արվեստի բազմաթիվ նմուշներ՝ սպասքներ, եկեղեցական սկիհներ, բուրվառներ, խաչվառներ, խաչեր, մոմակալներ, ջահեր, վարագույրներ և այլն: Այս ամենից բացի, կարևոր տեղ ունեին նաև եկեղեցական հոգևոր գրքերի կազմերը՝ պատրաստված ոսկուց և արծաթից: Ոսկե կազմերի առկայությունը պայմանավորված էր նրանով, որ դրանց տեսքը լիներ գեղեցիկ և միաժամանակ ապահովեր ձեռագրի երկարակեցությունը: Ոսկերչության լավագույն նմուշները պահվում էին վանքերում և եկեղեցիներում, որոնք մշտապես հիացրել են դիտողին իրենց կատարողական բարձր արվեստով ու գեղագիտական նրբաճաշակությամբ: Լվովում ֆռանկների կողմից հայոց եկեղեցին թալանելուց ակնհայտ դարձավ, որ տեղի հայերը ոչնչացումից փրկելու համար եկեղեցու գանձատանն էին պահել իրենց ամենաթանկ իրերը, որոնց մեջ կային բազմաթիվ գրքեր՝ ավելի քան հազար կտոր, բոլորն էլ ընտիր: Սրանց մեջ էին. «...ոսկետուփ աստուածաշունչք, և աւետարանք, և շարակնոցք...»³⁷:

1915 թ. Մեծ եղեռնից մազապուրծ եղած հայերն իրենց վրա են վերցրել նաև Վարազա վանքի, Լիմ, Աղթամար կղզու վանքերի ձեռագիր մատյանների ու սպասքների պահպանության պատասխանատվությունը: Մատենադարանում է պահվում Նոր Զուղայի 1666 թվականի թիվ 5640 ձեռագիր Ավետարանը, որի գրիչը Կիրակոս երեցն է, ստացողը՝ Պողոս քահանան: Այն ունի արժեքավոր կազմ՝ արծաթյա քանդակազարդով, ականակուռ կրկնակազմով³⁸: Առաքել Դավրիժեցին գրում է, որ Երևանում գտնվող Իրանի Թահմազդույի բեկի առջև բերեցին Լուսավորչի սուրբ աջը, նաև մի ոսկետուփ ունեցող թանկագին Ավետարան և մի արծաթյա խաչ³⁹:

XVII դ. Նոր Զուղայում ոսկերչական արհեստը հասավ իր կատարելությանը: Նորջուղայեցիների կենցաղում ընդունված էին ոսկե և արծաթե սպասքներ, ոսկեջուր և արծաթյա պատառաքաղներ, գինու և ջրի արծաթյա գավաթներ, ջրամաններ և թասեր: Բարձր խավի հարստության չափանիշը նաև տան շքեղ կահավորումն էր, որին վերաբերվում էին առանձնակի բժախնդրությամբ: Լինելով անսահման հյուրասեր՝ նորջուղայեցիները մեծ

³⁶ Ըստ հնագետ Հուսիկ Մելքոնյանի բանավոր հաղորդման:

³⁷ Դավրիժեցի 1896, 377:

³⁸ Տե՛ս Եգանյան, Ջեյթունյան, Անթաթյան 1970, 155:

³⁹ Դավրիժեցի 1896, 168:

ուշադրություն էին դարձնում սեղանի հարդարանքին: 1628 թ. ապրիլի 15-ին անգլիական դեսպանության անդամ Հերբերթ Թոմասը խոջա Նազարի տանը կազմակերպած հյուրասիրության նկարագրում ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքին, որ սեղանի սպասքի բաժակներն ու գավաթները ամբողջությամբ ոսկուց էին, իսկ վարդաջրերի սրվակները և Շիրազից բերված գինու համար դրված բաժակները՝ ապակուց⁴⁰: Նորջուղայեցիների հարուստ ու շքեղ կենցաղավարության վառ ապացույց է նաև Առաքել Դավրիժեցու հետևյալ վկայությունը. 1603 թ. խոջա Խաչիկը Ջուղայում կազմակերպում է Շահ Աբասի հանդիսավոր ընդունելությունը. «ամենայն բնակիչքն Ջուղայու բազում և զանազան և պէս-պէս յօրիննուածովք պատրաստութիւնս հոգացեալ, ելին ընդառաջ շահին, որպէս վայել է թագաւորի: Եւ ի տան անդր, խոջայ Խաչիկն ոսկի սկուտեղ լցեալ ոսկով եղեալ ի ձեռն որդւոյ իւրոյ մատոյց առաջի թագաւորին, նոյնպէս և ամենայն մեծամեծքն Ջուղայու մատուցին ընծայ, որպէս վայել է թագաւորի: Եւ զաւուրս երեք եկաց անդ շահն, և Ջուղայեցիք պատուեցին զնա համադամ կերակրօք և ծաղկեհամ գինեաւ»⁴¹: Նկարագրելով Շահի այցը Ագուլիս 1617 թ.՝ պատմիչը գրում է. «Իշխանք, և ժողովուրդք, արք և կանայք և աղջկունք, երիտասարդք մանկունք, ամենեքեան զարդարեալք ազնիւ և մեծագին զարդուք... վայելչահասակ և գեղեցկատես մանկունք և աղջկունք և կանայք ի ձեռս առեալ զգինին ոսկի բաժակաւ մատուցանէին շահին»⁴²:

Առաքել Դավրիժեցին հիշատակում է խիլան՝ որպէս թանկագին հագուստ, որը թագավորները նվիրում են իրենց մեծագործ հպատակներին⁴³: Կոստանդնուպոլսի խոնդկարը⁴⁴ վրաց Սիմոն իշխանին պարգևեց խիլա⁴⁵: Առաքել պատմագիրը նկարագրում է Շահ Աբասի այցը Գեղամա գավառի Մազրա գյուղ (գտնվում է այժմյան Վարդենիսի շրջանում, որ կոչվել է նաև Մեծ Մազրա, այժմ՝ Զոդ), որտեղ էլ հյուրընկալվում է հայ քրիստոնյա մելիք Շահնազարի տանը: Վերջինս շատ հարգված իշխան էր և շահի բարեկամն ու մտերիմն էր: Նա փառահեղ ընդունելություն է կազմակերպում թագավորի համար, որին ի պատասխան, Շահ Աբասը նվիրում թանկագին ու ազնիվ զգեստներ⁴⁶: Մեկ այլ վկայությամբ՝ Երևանի Ամիրգունա խանը պատվեց Պողոս վարդապետին՝ նրա վրա գցելով թանկագին ու ոսկեհուռ

⁴⁰ Ստեփանյան 2000, 105:

⁴¹ Դավրիժեցի 1896, 24-25:

⁴² Դավրիժեցի 1896, 356:

⁴³ Դավրիժեցի 1896, 36:

⁴⁴ Խոնդկար/խոնդքար: Բուն նշանակությունը՝արյունախում, արյուն թափող, որ գործածվում էր թուրքական սուլթանների համար որպես ամենապատվավոր տիտղոս՝արքա, թագավոր: Խոնդկարը իրավունք ուներ օրական տասնչորս մարդ սպանելու: Աճառյան 1972, 549:

⁴⁵ Դավրիժեցի 1896, 36:

⁴⁶ Դավրիժեցի 1896, 85:

կապա⁴⁷: Թագավորական խնջույքներում կամ ընդունելությունների ժամանակ ոսկու կիրառությունը և՛ սպասքի, և՛ արդուզարդի և թե՛ հանդերձանքի տեսքով ոչ թե ցանկալի էր, այլ արարողակարգային պարտադիր բնույթ էր կրում, որը հասարակության հիերարխիկ կառուցվածքի արտահայտման միջոց էր:

Նոր Զուղայի, Թավրիզի, Սպահանի հայ ոսկերիչների պատրաստած բարձրարժեք զարդերը որպես նվեր ուղարկվում էին խալիֆաթ ու բյուզանդական կայսրերին, ռուսաց ցարին: Իրանի հայ ոսկերչական արվեստի գլուխգործոց է համարվում ռուսաց Ալեքսեյ Միխայելովիչ ցարին նվիրած գահը: Խոջա Զաքար Սարհադյանը 1660 թ. Մոսկվայում ցարին է նվիրում Սպահանի հայ վաճառականների ընկերության նվերները. «Գահավորակ կամ գահ՝ ոսկով ու արծաթով պատած, ադամանդներով, մարգարիտներով ու յակինթներով զարդարած: Գահի վրայ միայն 870 հատ այլ և մեծությամբ ադամանդ կար, մէկ լալ, 1223 հատ յակինթ. գահը պատած էր մախմուրով, որի վրայ դարձեալ երեք թել մարգարիտ էր անցկացրած, երկու կողմից երկու հրեշտակ, որոնք նոյնպէս մարգարիտներով էին զարդարված»⁴⁸: Նվերների թվում էին նաև պղնձե տախտակի վրա փորագրված «Խորհրդավոր ընթրիքը», ոսկե մատանի՝ ադամանդով, տապակելու արծաթե աման, պարսկական տափակ արծաթյա հեղուկաման, ոսկե բարձունքով սազ կամ տավիղ՝ զարդարված թանկագին քարերով, որի մեջ կար թանաքաման, ևս երկու ադամանդե մատանի և արծաթագործ արկղիկ⁴⁹:

Պետք է նշել, որ Առաքել Դավրիժեցին ոսկերչական արհեստանոցների և դրանց պատրաստման տեխնիկայի մասին տեղեկություն չի հաղորդում, սակայն, հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Հայաստանը Պարսկաստանի տիրապետության տակ էր, պետք է ենթադրել, որ ոսկերչական արհեստի հետ կապված հարցերում ունեցել են ընդհանրություններ: Հայ ոսկերիչները, հենվելով հին ավանդույթների վրա, յուրացնելով ոսկերչական արհեստի նորարարությունները, այն հասցրեցին կատարելության աստիճանի: Դատելով նրանց պատրաստած բարձրարժեք աշխատանքներից, պարզ է դառնում, որ, բացի ոսկե իրեր պատրաստելուց, նրանք տիրապետել են նաև դրանց վրա թանկարժեք քարերի ամրացման տեխնիկային: Հայ ոսկերիչները, ունենալով սեփական ձեռագիրը, միաժամանակ յուրացրել են արաբական, պարսկական, և ընդհանրապես, մուսուլմանական ոսկերչական արհեստի լավագույն առանձնահատկությունները:

Դավրիժեցու վկայությունների համաձայն՝ ոսկե զարդերը և զգեստները ճոխ էին և մեծ տարածում ունեին հատկապես բարձր խավի կյանքում:

⁴⁷ Դավրիժեցի 1896, 221:

⁴⁸ Տէր-Աստուածատրեանց 1906, 14:

⁴⁹ Տէր-Աստուածատրեանց 1906, 14:

Դրանից ելնելով՝ ոսկին վայելում էր մեծ մասսայականություն, և դրա ընծայումը խիստ տարածված էր մեծատունների շրջանում: Ամենատարբեր տոնահանդեսներին և պերճաշուք ծիսակատարություններին առանձին փայլ էին տալիս շքեղ հանդերձանքը, ոսկե և արծաթե գեղաքանդակ սպասքը, զարդերն ու պերճանքի առարկաները, որոնց մեծ շուք էին հաղորդում թանկարժեք և կիսաթանկարժեք քարերը: Հետաքրքիր է ոսկու ընդունված զանգվածային կիրառությունը եկեղեցական կյանքում, ոսկե և արծաթե սպասքի կիրառությունը վանական միաբանություններում: Սրանց մեջ հատկապես շքեղ էին սկիհները, գավաթները, սուրբ սեղանի սփռոցները, վարագույրները, խնկամանները, բուրվառները և քռոցները:

Գորգագործություն

Հայաստանում ավանդաբար զբաղվել են ջուլիակությամբ (ոստայնագործություն), կապերտագործությամբ և գորգագործությամբ: Հիմնական հումքը բուրդն էր, սակայն պատմաազգագրական տարբեր մարզերում կիրառվում էին նաև բամբակը, կանեփն ու մետաքսը: Բրդից գործում էին շալի տեսակներ, գուլպաներ, շավարներ, չուխաներ և այլն: Ա. Դավրիժեցու «Պատմությունում» հանդիպում ենք հետևյալ հիշատակությանը. «Հարկի բանալ ետուն զսնդուն և տեսին զի ոչինչ կայր ի նմա, բայց միայն մեկ ջուլիստ մաշեալ և չորացեալ տրեխ՝ որ է չարուխ, և հնոտի և պատառոտեալ հեսկիք»⁵⁰: Մատթեոս Ջուղայեցին ուշագրավ տեղեկություն է հաղորդում ոստայնագործի աշխատանքի մասին և տալիս է նրա հաստոցի նկարագրությունը. «Ոստայնանկ, յորժամ ոստան հենէ, նախ չափէ զմի թելն և ապա հենէ. և ի գործելն՝ ոտիւքն և ձեռք վճարէ. և զինչ գործէ՝ ծրարէ ի վերայ սալմենն, ոչ գիտելով, թե զինչ գործեաց մինչև վճարէ. և ի վճարելն հատանէ, և ապա դարձեալ յետ տա ի սալմենն. և կրկին չափէ, և տեսանէ զգործն, թէ բարի է՝ փառաւորի ի տեսանելն զնա և թէ վարձ է՝ տրտմի. և ի ծախելն կրկին փառաւորի զգինս առնելով աշխատանաց իւրոց»⁵¹: Անասնապահության զարգացումը երկրում նպաստում էր գորգագործության տարածմանը: XVII դ. Ջուղայում գորգագործության՝ որպես արհեստի, զարգացած լինելու մասին է վկայում Ղևոնդ Ալիշանը. «կանայքն ճարտարք ասին ի հիւսած գորգոց և կարպետից»⁵²: Ջուղայում գորգագործության՝ որպես առաջատար արհեստի ճյուղի զարգացած լինելու մասին է վկայում Դավրիժեցու հետևյալ հիշատակությունը. երբ Շահ Աբասը այցելում է

⁵⁰ Խսիր կամ նման նիւթ՝ ոտքին փաթաթելու համար: Աճառեան 1926, 82: Ոտքի փաթաթան, քրդե հաստ և տաք հագնելիք, որ հագցնում են ոտքին՝ կոճերից մինչև ծունկը (գետրի): Աղայան 1976, 861:

⁵¹ Խաչիկյան 1956, 78:

⁵² Ալիշան 1893, 427-428:

Ջուղա, քաղաքի բնակիչները թագավորին վայել ընդունելության են արժանացնում. «Եւ զճանապարհս անցից արքայի զարդարեցին. և յեղէրէ գետոյն մինչև ցապարանս խօջայ Խաչիկին արկին փայանդազ առաթուր թագաւորին, պատուական և վայելուչ կումաշս⁵³, որոց վերայ էանց թագաւորն՝ և գնաց ի տուն խօջայ Խաչիկին»⁵⁴: Գորգագործությունը մեծ հմտություն էր պահանջում և շատ ծախսատար էր, ու պատահական չէր, որ որպէս ճոխության և հարստության նշան նվեր էր ուղարկվում արաբ խալիֆներին: Ըստ X դ. արաբ պատմիչ Մուհամմեդ Բարիախինի հիշատակության՝ ամիր Յուսուֆ Արուսաջը Հայաստանից խալիֆ Մուխտադիրին ուղարկում է չորս հարյուր ձի, երեսուն հազար դինար և յոթ հայկական գորգ, որոնցից մեկն ուներ վաթսուն կանգուն երկարություն և վաթսուն կանգուն լայնություն (քսանութ արշին, որը վկայում է գորգերի անսովոր մեծության և, անշուշտ, նաև բացառիկ գեղեցկության մասին), որի վրա աշխատել են տասը տարի⁵⁵: Իրանահայ գաղթօջախում, ի թիվս զանազան արհեստագործությունների, հայ արհեստավորների սիրելի զբաղմունքներից է եղել գորգագործությունը, որը որդոց որդի փոխանցված արհեստի ճյուղերից մեկն է: Հայ ժողովուրդը, զրկված լինելով հայրենիքից, ենթարկվելով պարսկաթուրքական բարբարոս զավթիչների կեղեքումներին ու ճնշումներին, իր գոյությունը պահպանում էր արհեստագործական յուրահատուկ ձիրքի ու աշխատասիրության շնորհիվ, որի վառ օրինակն է բռնագաղթած հայերի կողմից Նոր Ջուղա քաղաքի կառուցումը⁵⁶:

Առաքել Դավրիժեցու «Պատմությունը» յուրահատուկ հանրագիտարան կարելի է համարել XVII դ. հայ իրականության մեջ ամենաբազմազան արհեստների, դրանց արտադրական մանրամասների վերհանման առումով: Պատմագիրը ոչ միայն լավ տեղյակ էր տարբեր արհեստների և դրանցով զբաղվողների մասնագիտական հմտություններին, այլև տիրապետում էր գործառական կարողություններին:

Եզրակացություններ

Դավրիժեցու վկայությունների մեծագույն մասը չի վերաբերում արհեստների քննությանը և դրանց առնչվող մանրամասներին: Այնուամենայնիվ, Դավրիժեցին այն պատմագիրներից է, որ իր երկում բազում ուշագրավ տվյալներ է բերում Հայաստանի և մեծավ մասամբ Իրան բռնագաղթած հայ ժողովրդի կյանքի և կենցաղի մասին: Այդ առումով Դավրիժեցու աշխատանքը հիմք է քննելու արհեստավորության և դրա հետ կապված բազմա-

⁵³ Կումաշ (արաբ. qumas), ընտիր կերպաս, ազնիւ գործուածք: Մալխասեանց 1944, 482:

⁵⁴ Դավրիժեցի 1986, 25:

⁵⁵ Թեմուրճյան 1952, 105:

⁵⁶ Առաքելյան 1958, 61:

թիվ խնդիրները: Եթե հայ պատմագիրների երկերի մեծ մասը տվյալներ է պարունակում հայոց արքաների, աշխարհիկ և հոգևոր վերնախավի ներկայացուցիչների գործունեության ամենատարբեր ոլորտների վերաբերյալ, ապա Դավրիժեցու «Պատմությունը» ընդգրկում է բազմաթիվ տվյալներ հայ աշխատավոր ժողովրդի կյանքի ու կենցաղի մասին: Այս սա անգնահատելի սկզբնաղբյուր է իրանահայերի և Հայաստանի առանձին հատվածների XVII դ. արհեստագործության, արտադրական կառույցների ստացված արդյունքների, դրանց կիրառական նշանակությունն ուսումնասիրելու համար:

Առաքել Դավրիժեցին XVII դ. առավել նշանավոր մատենագիրներից է (Զաքարիա Քանաթեոցի, Գրիգոր Դարանաղցի, Զաքարիա Ագուլեցի): Նրա «Պատմության» հաղորդած տեղեկությունները լուրջ հիմք են արևելահայոց պատմության տնտեսական զարգացման, խոջայական կապիտալի ուսումնասիրության առումով:

Օգտագործված գրականություն

- Ալիշան Ղ. 1893, Սիսական, Տեղագրութիւն Սիւնեաց Աշխարհի, Վենետիկ, ի Մխիթարայ Վանս, ի Ս. Ղազար, 643 էջ:
- Աղայան Է. 1976, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. 1, 2, Երևան, «Հայաստան», 1615 էջ:
- Աճառեան Հ. 1926, Հայերէն արմատական բառարան, հ. 3, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2705 էջ:
- Աճառյան Հ. 1972, Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 2763 էջ:
- Առաքելյան Բ. 1958, Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում IX-XIII դդ., հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ ՀԱԻ հրատ., 329 էջ:
- Առաքելյան Վ. 1988, Առաքել Դավրիժեցի, Պատմություն (Թարգմանությունը, առաջաբանը, ծանոթագրությունը՝ Վարազ Առաքելյանի), Երևան, «Սովետական գրող», 589 էջ:
- Աստուածաշունչ 1999, Մատենան Հին և Նոր Կտակարանների, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի և Հայաստանի Աստուածաշնչյան ընկերության հրատ., 352 էջ:
- Աւետիքեան Գ., Սիրմէլեան Խ., Աւգերեան Մ. 1836-1837, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, տպ. Սրբոյն Ղազարու, 2235 էջ:
- Արթինեան Յովհ. 1908, Նոր Զուղայեցի Հայերուն առետուրը ԺԷ. դարուն, «Անահիտ» հանդէս ամսէայ, ազգային, գրական, գեղարուեստական, Ժ տարի, թիւ 1-2-3-4, Բարիզ, տպ. «Անահիտ», 31-37 էջ:
- Դավրիժեցի Ա. 1896, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, տպ. Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի, 711 էջ:
- Եգանյան Օ., Զեյթունյան Ա., Անթաթյան Փ. 1970, Ցուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Բ, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1546 էջ:
- Թադևոսյան Ա. 2007, Դարբինը հայոց ծիսակարգում (պատմագագագրական հետազոտություն), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 23, Երևան, «Գիտություն», 101-183 էջ:
- Թեմուրճյան Վ. 1952, Պատմական ակնարկ հայկական գորգագործության մասին, ՀՍՍՌ ԳԱ, Տեղեկագիր Հայկական Գիտությունների, N 11, 99-116 էջ:

- Խաչիկյան Լ. 1956, Մատթեոս Զուղայեցու կյանքն ու մատենագրությունը, ՀՍՍՌ Մինիստրների Սովետին Կից Պետական Ձեռագրատուն (Մատենադարան), Բանբեր մատենադարանի, Երևան, N 3, 54-84 էջ:
- Կոստանեանց Կ. 1913, Վիմական տարեգիր, Յուդակ ժողովածոյ արձանագրութեանց հայոց, Ը դար, Ս. Պետերբուրգ, Գիտութեանց Ճեմարանի Կայսերականի հրատ., 294 էջ:
- Մալխասեանց Ս. 1944, Հայերէն բացատրական բառարան, ցուցակ 1, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ հրատ., 2409 էջ:
- Մուշեղյան Ե. 1986, Թուրքերեն-հայերեն բառարան, աշխ.՝ Բ. Չուգասցյանի, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 176 էջ:
- Ստեփանյան Ա. 2000, Նոր Զուղայի կենցաղային մշակույթը, Իրանահայ գաղթօջախի 17-18-րդ դդ. արիեստագործության պատմությունից, Երևան, «Հանգակ-97», 214 էջ:
- Տէր-Աստուածատրեանց Հ. 1906, Հայ վաճառականությունը Ռուսիայում, պատմական տեսություն վաւերաթղթերով ժէ-ժԸ դար, Պարիս, Բազմալեզուան Տպարան Բասմաջեանի, 54 էջ:
- Баскаков А. 1977, Турецко-русский словарь, Москва, «Русский язык», 966 с.

РЕМЕСЛА В АРМЕНИИ ПО ДАННЫМ ИСТОРИКА АРАКЕЛА ДАВРИЖЕЦИ

Кристине Папикян

Резюме

Аракел Даврижеци был непосредственным свидетелем важных исторических событий, описанных им в труде «История», тем самым его труд является самым достоверным первоисточником. Он использовал также рукописные источники и устные сведения, почерпнутые из бесед с местными жителями. Путешествуя по Армении, Персии, Малой Азии, он детально записывал все увиденное и услышанное. В этом контексте большая часть записанных Аракемом Даврижеци материалов представляет собой ценные полевые этнографические материалы. В его труде сохранились примечательные данные о роде занятий и ремеслах армянского населения Ирана и Нахиджевана. Он дает обстоятельное описание ремесел, связанных с обработкой металла (кузнечное дело, изготовление оружия, золотых и серебряных изделий, обработка меди), камня, рассказывает о ковроткачестве, кожевенном производстве. Его труд имеет огромное познавательное значение в качестве важного этнографического источника по традиционным ремеслам и роду занятий армян в далеком XVII веке.

Ключевые слова – библиография, историография, иранские армяне, мастера-каменотесы, кузнечное дело, изготовление золотых изделий, ковроткачество.

CRAFTS IN ARMENIA ACCORDING TO THE HISTORIAN ARAKEL DAVRIZHETSI

Christine Papikyan

Abstract

The main purpose of this article is the analysis of information provided by Arakel Davrizhetsi (17th century) about the life, occupations, and crafts of Eastern Armenia, in particular that of Iranian Armenians. Arakel Davrizhetsi personally witnessed important historical events and described them in his "History", becoming the most reliable source. He also used handwritten sources and oral information from residents. While traveling to Armenia, Persia, Asia Minor, he described in detail everything he saw and heard about Armenians, including history, religion, culture, economy, life, crafts, and their occupations. In this context, most of the materials recorded by Arakel Davrizhetsi are valuable field of ethnographic materials. His work contains remarkable data on the occupations and crafts of the Armenian population of Iran and Nakhichevan. He gives detailed information about metalworking (blacksmithing, manufacture of weapons, gold and silver production, copper processing), the craft of stonemasonry and bricklaying, carpet weaving, leather production. The material is important as an ethnographic source on traditional crafts and occupations of Armenians of the 17th century.

Key words – bibliography, historiography, Iranian Armenians, stonemasonry, blacksmithing, gold production, carpet weaving.